

СМІХОВА СИТУАЦІЯ В РОМАНІСТИЦІ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА

Діалогічні стосунки “я” – “інший” є одним з основних джерел напруги в романах Юрія Андруховича. Іронічно осмислюючи ідеї діалогізму М. Бахтіна, письменник подає трансформацію дискурсу “іншого”, характерну для людини зламу ХХ–ХХІ століть. Розуміння сміхової ситуації, сміх у відповідь на неї виступають у романах письменника показником скорочення дистанції, спростування чужості. Навіть якщо це розуміння часткове чи удаване, воно є надзвичайно важливим і асоціюється з любов’ю: “з другої половини дев’яностих Карл-Йозеф Цумбруннен і справді почав зауважувати в собі, що звикає й починає любити..., що коли він урешті прийде до дев’ятого вагону, то йому сподобається і відверто нездорова залізнична їжа, і глевкуватий хліб, і півсклянки горілки, вміло поділеної на два рази,...і такі ж крикливі жарти, з яких він не розумітиме ані слова, але вибухатиме найщирішим реготом разом з усіма принагідними співрозмовниками... Напевно, саме тому в одному з наступних листів він писав: “Шлях чужинця сповнений небезпек і випробувань, але немає нічого солодшого понад відчуття вживання в Чуже. Одного разу до тебе доходить, що ти без перебільшення *міг би тут жити*. І немає нічого неможливого, якщо завтра ти вже захочеш бути і жити *тільки тут*” [1, 27–28]. Те, що людина не бере чи не може брати участі в спільному акті сміху, сприймається як атрибут інакшості: “ми старі карпатські пластуни!”..., і до чого тут рептилії, не розумів Карл-Йозеф...”, герой-чужинець у романі “Дванадцять обручів” [1, 30], Станіслав Перфецький у “Перверзії”, він же “респондент”, “вимовив загадкове словосполучення “повний пінцет”. Прошу дешифрувати або спростувати” [3, 29]. Неадекватна реакція на жарти веде до відчуження в певному осередку: “Це дуже класні кобіти, – жартував один із кав’ярняних знайомих Карла-Йозефа ... – Вони сексапільні, як повії, й нітрохи не зіпсовані фемінізмом”. Варто зауважити, що з деякого часу Карл-Йозеф не завжди адекватно реагував на подібного кшталту дотепи, чим до певної міри веселив та інтригував своє постійне щотижневе товариство... У такий спосіб він мимоволі переступав заведені в цьому суто чоловічому колі неписані правила, зокрема, обов’язкову вербальну розкутість і легковажно-елегантний показний цинізм. Старий Чарлі-Джо перестає розуміти гумор, подумки фіксували вони...” [1, 28].

Проза Ю. Андруховича дає підстави говорити про певний вид сміху, який вказує на чужість не як інакшість, а як на ворожість, наприклад, у романі “Московіада”: “почув, як звідти, з темряви, реготнув твій суперник. Він уже відійшов досить далеко. Його сміх робився дедалі нестримнішим і дурнуватішим. Божевільні сплески цього сміху дратівливо налітали на тебе, лежачого... Сміху дедалі більшало, він переповнював коридор, виливався з нього в якісь бічні проходи, він лунав усе знущальніше й переможніше. Сміх був таким, що лише заради нього варто було ухайдикати старого блазня. Сміх

був розкотистий. Здавалося, ніщо й ніколи не потрапить його зупинити. Це був не просто сміх. Це була стихія...” [2, 192]. Негативного загрозового емоційного забарвлення фрагменту надає повторюваний початок речень. Як бачимо, чужість, про яку сигналізував сміх у даному фрагменті, переростає у ворожість. Подібний тип сміху спостерігаємо у “Дванадцяти обручах”: “Почувши таку голіму нісенітницю, менти як стій зареготалися, навіть пес реготнув, підлабузник на службі” [1, 248]. Експресія фрагменту підсилюється лайкою. Наведені приклади визначають необхідність розгляду різних видів сміху, які можуть виокремлюватися у сміхових ситуаціях прози письменника.

В. Пропп у одній з найпрозоріших, на наш погляд, робіт про види сміху [7], виділяє дві великі галузі чи роди сміху – такий, що містить насмішку, і такий, що її не містить. Серед видів сміху, які не містять насмішку, у даній роботі нас будуть цікавити при розгляді сміхових ситуацій сміх добрий, сміх злий (цинічний), сміх життєрадісний.

Зразками злого сміху бачаться наведені вище фрагменти сміху, який вказує на чужість не як на інакшість, а як на ворожість. Близькими до сміху злого є в прозі Ю. Андруховича вияви “чорного” гумору, як, наприклад, у романі “Московіада”:

– Що з тими щурами?

– Починають жерти одні одних. Нищать кабелі урядового зв’язку. Лютішають з кожною хвилиною. Боїмося, що можемо перетримати. Як накажете?

– Наказую. Випускайте!

– З усіх відсіків?

– З усіх без винятку! Хай розімнуться, погасають трохи...

– Ги-ги-ги, – заколихалося з боку дежурного.

– Жарти на бік! Старшому групи перекажіть, що його я власноруч до щурів у клітку запхаю, якщо через годину ви мені того віршомазу не дістанете! Ясно?

– Обов’язково перекажу! – з радісною готовністю запевнив дежурний [2, 232].

Вагомою, на наш погляд, ознакою сміхових ситуацій, побудованих на доброму сміхові, у романах Ю. Андруховича є те, що сміх реабілітує людину-невдачу, людські помилки, вади й слабості. Тому недосконалість людини виявляється тим, що долається сміхом і гумором. Коля Воронич подумки звертається до дивакуватого професора Доктора у романі “Дванадцять обручів”: “Подаруй своїй теті, Плейшнер нещасний!.. їй зробилося настільки весело, що вона знову потяглася до слоїка з медом. – Ходять тут усякі пришелепки, – додала вона незлостиво” [1, 131]. Авторська постать у “Перверзії” представляє подібне ставлення до настоятеля обителі отця Ремігіюша, який був “у недавньому минулому виключений із Львівської політехніки за створення відразу трьох різноспрямованих таємних гуртків” [3, 12] і “марнував дні в благочинності, спокої душевним, латинських та

крішнайтських співах, медитаціях, збиранні пізніх суниць, а також у негомінких розмовах про бджільництво і сироварництво” [3, 13]. Добрий сміх викликають взаємні звинувачення Доктора Різенбокка та Церіни у службовій недбалості та недостатній наполегливості в роботі (“На мій погляд, Доктор від початку і до кінця з властивою йому послідовністю завалював ту справу, в якій ми сюди прибули, і фактично використав увесь венеційський час на залагоджування власних інтересів, пожинаючи злочинні плоди своєї віддаленості від Монсиньйора”); “Я не вдавалась би до таких звинувачень і приховала би перед Монсиньйором його, Докторову, негідну поведінку, якби до мене не надходили звістки про те, що це невдячне і зрадливе сотворіння вже встигло набазграти до Монсиньйора цілком не відповідну істині депешу, в якій підло мене опаплюжило і навіть рекомендувало мою особу для розгляду в третьому надзвичайному підкомітеті. Менше з тим” [4, 62]. Комічність обвинувачень підсилюються колоритними негативними характеристиками: “Дехто дозволяє собі цілими днями вилежуватися на готельному ліжку..., а я мушу гарувати за двох тільки тому, що Монсиньйор покладає на мене великі надії (і недаремно)” [3, 55]; “За невдачу прошу якомога суворіше спитати з Церіни...Якби Монсиньйор був суворішим із такими (не хочу вживати міцнішого слова) легковажницями, то найбільш ретельні і віддані Монсиньйорові одиниці (маю тут на увазі навіть не обов’язково себе) не мусили б виконувати подвійну (не раз потрійну) працю” [3, 56].

Добрий сміх може залучати глядачів чи спостерігачів, відповідно розширюючи коло учасників сміхової ситуації. Це, на наш погляд, є ознакою початку переміщення доброго сміху в бік насмішливого. Яскраво ілюструє це, зокрема, наступна сміхова ситуація в романі “Рекреації”. “Це дуже повчальна історія, друже Немирич, – поцінував Хомський, – але я волів би трохи більше почути про ту забаву, котра тут незадовго відбудеться. Що ви можете нам розповісти, юний ангеле? Білінкевич аж зашарівся від такого звертання, проте розуміючи, що має до діла з богемою, мобілізувався й пояснив: Свято Воскресаючого Духа...ху. Духу. – Чудово, юначе! Ви повідомили саме те, що ми знали й без вас. Я дуже задоволений такою відповіддю. Усі засміялися, точніше, загелготали” [5, 47]. У наведеному епізоді присутній момент переміщення до зони грубого контакту, процес сміхової фамільяризації образу для подолання страху перед ним.

Поряд із виявами доброго сміху в чистому вигляді у романах автора мають місце вияви сміху доброго з відтінком кепкування, цей сміх ближчий до насмішливого, хоча, на наш погляд, насмішки ще не містить. В умовах тотальної самотності партнером у сміховій ситуації для автора часто стає читач. Об’єктом кепкування може стати не тільки явище чи людина, а і читач, наприклад, як у романі “Московіада”, його можлива необізнаність: “Ваша Королівська Милосте, таким необхідним і рятівним уявляється мені Ваше повернення в Україну. Ваш аристократичний європейський імідж, Ваш блиск і Ваш лоск, Ваша харизматичність (див. словник), Ваша Богопомазаність можуть

сотворити нині новий національний міт” [2, 149]. У “Перверзії” читач комічно дезорієнтовується, у першу чергу, декларацією вільного поєднання фрагментів роману та надаванням суперечливої інформації щодо перебігу подій, наприклад, подається детальний опис підготовки пострілу Стаха, який начебто виконує вбивство на замовлення (“я лише про людське око є учасником семінару. Насправді ж моїм завданням було прикінчити одну поважну птицю” [4, 48]), після чого намір спростовується (“я не вбиваю – я нікого не вбиваю бо сам душу маю”) і знову підтверджується під час інтерв’ю: “*На знімку: наш гість С. Перфецький дивиться на Венецію з вікна в монастирі Сан Джорджо Маджоре*” [4, 48], звідки було здійснено постріл.

Поширеними виявами доброго сміху з відтінком кепкування є самоглузування героя чи авторської постаті, як у “Московіаді”: “ти згадаєш усе: чого сюди приперся, навіщо це все і якою хріна взагалі ти існуєш на світі, п’яна потворо з незначними здібностями до римування” [2, 185]; “Гей, фон Ф., кретине, про яку Нобелівську лекцію ти зараз триндиш, про яку Нобелівську лекцію, голубе? Ти сидиш під землею, п’яний, хворий, обдертий..., ти на межі буття й небуття, фон Ф., і це не жарти, але ти, замість того, щоби потроху призвичаювати себе до найгіршого й налаштовуватись на визволительську смерть, починаєш ні сіло ні впало призвичаювати себе до найкращого і налаштовуватись на Нобелівську премію. Гірко посміятися з тебе, блазня, та й вже!”; “Ну-ну, фон Ф...Нагадуєш тепер одну з поезій Рембо. Тільки ти не п’яний корабель. Корабель – це занадто красиво для тебе. П’яний бульдозер, от ти хто” [2, 152].

Сміхові ситуації, побудовані на доброму сміхові з відтінком кепкування, знаходять об’єкт у романах Ю. Андруховича серед кумедних спільнот чи спільнот із кумедною поведінкою. У “Рекреаціях” зустрічаємось із “натовпами паломників до Чортополя з гітарами й наплічниками”, “пониклими дідусями та бабусями”, “адже їм було повідомлено, що на свято прибуде єпископ – навіть цілих два єпископи: один зі Львова, другий з Канади, і вони благословлятимуть усіх бажаючих, а також освятять у Чортополі дерев’яну церкву Воскресіння, пам’ятку XVIII століття, в якій ще донедавна зберігалися паперові тюки з мінеральними добривами...” [5, 37]. У “Московіаді” є описи, пройняті ненасмішливим кепкуванням, в яких відчувається настрій спокійного співпереживання.

Окремої уваги заслуговують створені Ю. Андруховичем у галузі доброго сміху анекдотичні ситуації. Це не зовсім анекдоти, але короткі завершені історії із власним сюжетом, які спричиняють добрий сміх, у той час, як український анекдот, на думку дослідників [8], використовує сміх скоріше раблезіанський, тобто розгульний, за термінологією В. Проппа. Наведемо приклади сміхових ситуацій такого типу: “вони вимагали від мене генеалогічної довідки про те, що бодай одна шістнадцята моєї крові має блакитнуватий відтінок. Але навіть такої довідки я не роздобув, хоч писав розпачливі листи до всіх монархів світу. Лише король Непалу був ласкавий відписати мені і прислав кольорове фото свого

улюбленого слона...” [4, 46]; “Паша Байстриук, сахалінський байкар, відрахований на першому курсі за систематичне зловживання чужими лосьйонами,... потрапив у районну каталажку, де його протримали півтори доби і де він співав пісні з-за ґрат, а також гукав просто в обличчя ментів: “Ви нас тут що, за убивць маєте?!” Причому, як виявилось, підстав для такого сарказму він зовсім не мав, тому що ті троє тихих увічливих хлопчиків, що перебували за ґратами поруч із ним, Пашею, таки справді були вбивцями: у тому ж пивбарі, за чверть години після Пашиної звідти депортації, вони зарізали якогось випадкового невдачу. Але Паша Байстриук цього не знав, він лякав чергового старлея своїм червоним спілчанським квитком з орденом Леніна на обкладинці, а ще виконував для всіх присутніх пісню з незбагненними образними алюзіями в тексті...” [2, 140]. Близьким до наведених є епізод провокування Лайзою Шейлою загальної бійки у “Перверзії”. Епізод підготовки побиття викликає добрий сміх, але сама бійка наближається до свята-дійства і, відповідно характер сміху змінюється у наближенні до розгульного: “настрій аудиторії до пори залишався радше гумористичним” [3, 77], “з певного моменту заявили про себе нечисленні, а все ж активні прихильники та прихильниці американки” [3, 78] і “ніхто й не зауважив, коли саме, в яку мить...полетіла перша книга – поважний томище і пішло. Це однак послужило сигналом для розгортання в часі і просторі цілої баталії. Злютовані гості семінару перейшли до рішучого наступу і, користуючись також попільничками, плювальницями, бронзовими статуетками та підсвічниками, почали жваво тіснити люмпенізованих прибічників Лайзи Шейли до протилежних, швидко порожніючих стелажів...” [3, 78] “Перформенс вийшов на славу”, – робить висновок автор, підтверджуючи перехід напіванекдотичної історії у дійство й доброго сміху в розгульний [3, 79].

Вияви життєрадісного сміху в прозі Ю. Андруховича пов’язані із різними видами свят-дійств, таких, як семінар “Посткарнавальне безглуздя світу”, “Свято Воскресаючого Духу” та зустріч у Корчмі “На місяці”, але спостерігаються не під час їх проходження та переживання (в цьому випадку наявний радше сміх розгульний). Але, наголосимо, життєрадісний сміх у романах Ю. Андруховича є перехідним у русі до розгульного і має у своїй природі відлуння карнавальної святкової атмосфери свята. Леонардо ді Казаллегра пояснює Стахові у “Перверзії” загальну життєрадісну та життєствердну настанову венеційців: “Значне погіршення навколишнього клімату: бурі, тумани, сирокко, розбиті кораблі...Затоплення цілих островів, церков, будинків...Хвороба, що точить камінь. Пліснява як агресія...Розпад краєвидів...Однак ми вмiли ніколи не журитися приявним станом речей...” [3, 37]. Важливим є протиставлення будь-якого життєвого негативу любові та свята: “Проти кожного пригнічення – психічного, фізичного, морального, себто чужоземного, проти обставин і завойовників, проти венеричних хвороб і сказу, проти Сходу і проти Заходу, проти всього на світі ми мали Свято...” [3, 37], “до нас приїздили вчитися...над усім...любові...завше чистої, палкої і піднесеної...”

[3, 37]. “Завдяки цьому ми дожили”, “це робить нас нездоланими!”, – стверджує старий барон [3, 37].

Таким чином, сміхові ситуації активно використовуються Ю. Андруховичем у його романістиці і є важливим складником авторської поетики, засвідчуючи оригінальне використання та функції. Розуміння сміхової ситуації виступає у романах письменника показником скорочення дистанції та спростування чужості. Сміхові ситуації у прозі автора побудовані на сміху доброму, злому, життєрадісному, що подекуди межують із сміхом насмішливим. Сміхові ситуації часто служать для сміхової фамільяризації образів, реабілітації людських помилок, вад і слабостей. Партнером у сміховій ситуації для автора часто стає читач чи сама авторська постать. Характерною складовою художнього стилю письменника є анекдотичні ситуації – сміхові ситуації з власним сюжетом.

Література

1. Андрухович Ю. Дванадцять обручів. – К., 2003.
2. Андрухович Ю. Московіада // Андрухович Ю. Рекреації. Романи. – Київ, 1997. – С. 113–256.
3. Андрухович Ю. Перверзія // Сучасність. – 1996. – № 1. – С. 9–85.
4. Андрухович Ю. Перверзія // Сучасність. – 1996. – № 2. – С. 9–80.
5. Андрухович Ю. Рекреації // Андрухович Ю. Рекреації. Романи. – Київ, 1997. – С. 33–112.
6. Бахтин М. Епос и роман (о методологии исследования романа) // Бахтин М. Эпос и роман. – СПб., 2000. – С. 194–232.
7. Пропп В. Проблемы комизма и смеха. – СПб., 1997.
8. Шишков С. М. Анекдот как феномен культуры // Материалы круглого стола 16 ноября 2002 г. – СПб., 2002. – С. 139–147.

Анотація

Печерських Л. О. Сміхова ситуація в романістиці Юрія Андруховича. Стаття присвячена аналізу природи сміху та функцій, специфіки художнього застосування сміхових ситуацій в романістиці Юрія Андруховича. Визначаються типи сміху, на яких побудовані сміхові ситуації, цілі використання в романах письменника, оригінальні модифікації сміхових ситуацій тощо.

Ключові слова: тип сміху, сміхова ситуація, діалогізм, інший, комізм.

Стаття прорецензована і рекомендована до друку доктором філологічних наук, професором, завідувачем кафедри української і світової літератури Масловим І. С.

Аннотация

Статья посвящена анализу природы смеха и функций, а также специфике художественного применения смеховых ситуаций в романистике Юрия Андруховича. Определяются типы смеха, на которых построены смеховые ситуации, специфика их художественного воплощения, цели использования в романах писателя данной категории, а также оригинальные модификации смеховых ситуаций.

Ключевые слова: тип смеха, смеховая ситуация, диалогизм, другой, комизм.

Статья прорецензирована и рекомендована к печати доктором филологических наук, профессором, заведующим кафедрой украинской и мировой литературы Масловым И. С.

Summary

Pecherskyh L. O. Laughter situation in the novels by Juriy Andrukhovich. The article is devoted to the analysis of the nature of laughter, functions, artistic use of laughter situations in the novels by Juriy Andrukhovich. Used as the basis for laughter situations types of laughter, original features, purposes of use are being defined.

Key words: type of laughter, laughter situation, other, comism.

The article is recommended for publishing by the doctor of philology, professor, the head of the department of Ukrainian and world literature Maslov I. S.